

Γιάννης Αντωνίου

Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

***Το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο στο Μεσοπόλεμο
και την περίοδο της Κατοχής.***

Ομιλία στο συνέδριο του Ιστορικού Αρχείου του Πανεπιστημίου Αθηνών, «Πανεπιστήμιο και μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα: Ιστορικές προσεγγίσεις», Αθήνα, 7-8 Ιουνίου 2007

ΑΥΓΗ 10/6/2007 (ΕΝΘΕΜΑΤΑ)

Το Νοέμβριο του 1914, ο νόμος 388 άνοιγε την αυλαία των μεταρρυθμίσεων για το Πολυτεχνείο. Το ΕΜΠ, ένας θεσμός που στην αφετηρία του, το 1837, είχε τη μορφή του «Κυριακάτικου Σχολείου των Τεχνών», στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα αλλάζοντας πολλές φορές όνομα, εκπαιδευτική βαθμίδα και εκπαιδευτικό περιεχόμενο, σύμφωνα με το νέο θεσμικό πλαίσιο, καθιερωνόταν ως ίδρυμα ισότιμο με το Πανεπιστήμιο Αθηνών. Οι μεταρρυθμίσεις θα ολοκληρωθούν με το νόμο 980 του 1917 και την ίδρυση των πέντε ανωτάτων σχολών που θ' αποτελέσουν τον κορμό του ΕΜΠ στο Μεσοπόλεμο: τις σχολές των Πολιτικών Μηχανικών, Μηχανολόγων – Ηλεκτρολόγων, των Αρχιτεκτόνων, Χημικών Μηχανικών και Τοπογράφων Μηχανικών.

Αξίζει να σημειωθεί ότι μεταρρύθμιση εκτυλίχθηκε μέσα σ' ένα εξαιρετικά ταραγμένο πολιτικό περιβάλλον, το οποίο σφραγίστηκε από το διχασμό, την αποπομπή του Βενιζέλου, τη δημιουργία της Κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης, την εμπλοκή της χώρας στον πόλεμο, την επέμβαση της Entente, την εκδίωξη του Κωνσταντίνου, και την επιστροφή του φιλελεύθερου κόμματος στην εξουσία το 1917. Η ίδρυση των ανωτάτων σχολών και του Υπουργείου Συγκοινωνίας το 1914, όπως και η ίδρυση του Τεχνικού Επιμελητηρίου το 1923, χωρίς αμφιβολία φέρουν τη σφραγίδα αυτής της συγκυρίας. Ο μεταρρυθμιστικός οίστρος και ο πολιτικός ριζοσπαστισμός, η λεγόμενη «Παπανάστασις», που εκτός των άλλων πήρε τη μορφή πολιτικών διώξεων σε βάρος των φιλοβασιλικών καθηγητών του ΕΜΠ, το διάστημα 1917-1920, αποτελούν τα κατ' εξοχήν χαρακτηριστικά της περιόδου.

Η αντιμετώπιση των προκλήσεων που δημιουργούσε η διευρυμένη επικράτεια και η ενσωμάτωση των Νέων Χωρών περνούσαν και μέσα από τη διευθέτηση εκκρεμοτήτων με σαφή οικονομικό και τεχνικό χαρακτήρα. Η βενιζελική πρόταση ενσωμάτωνε στη Μεγάλη Ιδέα τον οικονομικό και τεχνικό εκσυγχρονισμό της χώρας,

ή αλλιώς, καθιστούσε αυτούς τους στόχους την άλλη όψη του εθνικιστικού προτάγματος..

Οι επιχειρούμενες εκσυγχρονιστικές τομές νομιμοποιούνταν στη βάση μιας ρητορείας, που ταύτιζε την αναγκαιότητα και την αποτελεσματικότητά των μεταρρυθμίσεων με την αντικειμενικότητα της επιστήμης και το ιδεώδες της τεχνικής προόδου. Η δύναμη της επιστήμης και του ορθολογισμού εν προκειμένω δεν εξαντλείτο στη μελέτη και την κατασκευή των δημοσίων έργων και των υποδομών, εν πολλοίς προτεινόταν ως μία γενικευμένη συνταγή εξορθολογισμού του παντός. Η κοινωνία και η πολιτική καλούντο να ρυθμιστούν σύμφωνα με τις αρχές της κοινωνικής μηχανικής (social engineering). Οι μηχανικοί θα διεκδικήσουν και θα αναδειχθούν σε φορέα αυτής της εμπλουτισμένης εθνικιστικής ιδεολογίας, ενώ το Πολυτεχνείο ως εκπαιδευτικός θεσμός έμελλε να καταστεί το έμβλημά της.

Σ' αυτό το πλαίσιο, η δυναμική της συγκυρίας συναντιόταν με τις φιλοδοξίες των καθηγητών του Πολυτεχνείου, αλλά και του αναδυόμενου επαγγέλματος των μηχανικών. Στην Ελλάδα, όπως και στις άλλες χώρες της Ευρώπης, ήδη από τη δεκαετία του 1870, η σύζευξη επιστήμης και πρακτικών τεχνών αποτέλεσε τη βάση για την κατασκευή του νέου γνωστικού υποσύμπαντος των επιστημών του μηχανικού και της κοινωνικής ανατίμησης των σπουδών και του επαγγέλματος. Η ίδρυση του Σχολείου των Βιομηχάνων Τεχνών στο Πολυτεχνείο, το 1887, και η παραγωγή των πρώτων πολιτικών μηχανικών αποτελεί ένα σημαντικό θεσμικό περιστατικό που συνέβαλε αποφασιστικά στη διάνοιξη και την καθιέρωση των νέων επιστημονικών πεδίων. Το επάγγελμα του μηχανικού καθιερωνόταν ως προϊόν μιας συστηματικής εκπαίδευσης και όχι ένα απλό επιτήδευμα ή μία δεξιοτεχνία, και αυτό γιατί ως απαιτούμενη γνώση για την εξάσκησή του προβαλλόταν η «επιστήμη» και όχι μία ad hoc συλλογή κανόνων και διαδικασιών.

Το Πολυτεχνείο, κατά τη μακρά περίοδο της διεύθυνσης του Άγγελου Γκίνη, 1910-1928, και κυρίως μετά την ίδρυση των ανωτάτων σχολών θα στραφεί από το γαλλικό στο γερμανικό πρότυπο τεχνικής εκπαίδευσης, το οποίο παρά τις σημαντικές αποκλίσεις από το πρωτότυπο και την κριτική που του ασκήθηκε στην αφετηρία αλλά και στη δεκαετία του 1930, δεν μεταβλήθηκε επί της ουσίας σ' όλη την περίοδο του Μεσοπολέμου. Ωστόσο το ίδρυμα, παρά τις συνάφειές του με τα γερμανικά πρότυπα, τις διακηρυγμένες προθέσεις και τις παραινήσεις από το χώρο των λεγομένων επιστημόνων βιομηχάνων δεν κατάφερε να παίξει ένα ρόλο ουσιαστικό στην ανάπτυξη της επιστημονικής έρευνας. Διατηρώντας μία εκπαίδευση βασισμένη στα

μαθηματικά και τη θεωρητική μηχανική, με θεωρητική αντιμετώπιση των τεχνικών αντικειμένων και ελλειπείς εργαστηριακές υποδομές παρέμεινε μακριά από τις απαιτήσεις της βιομηχανίας. Με κυρίαρχη τη σχολή των Πολιτικών Μηχανικών, το ΕΜΠ στη διάρκεια στο Μεσοπολέμου, κατά βάση, συνέχισε να εκπαιδεύει στελέχη κατάλληλα για τη επάνδρωση της κρατικής γραφειοκρατίας και ελεύθερους επαγγελματίες προσανατολισμένους στις κατασκευές και τα δημόσια έργα.

Η διαμόρφωση της φυσιογνωμίας του ιδρύματος τόσο από την άποψη της συγκρότησης του σώματος των καθηγητών, όσο και από την άποψη της κοινωνικής σύνθεσης του σπουδαστικού σώματος είχε τα χαρακτηριστικά ενός θεσμού ελίτ. Στο διάστημα από το 1922 έως το 1941, στο ΕΜΠ δίδαξαν συνολικά 63 καθηγητές, οι οποίοι αποτέλεσαν μία κοινωνική ομάδα, με αξιοσημείωτη επιρροή στην κρατική διοίκηση και τις επιχειρήσεις και την ex officio αδιαμφισβήτητη διανοητική ηγεσία, και όχι μόνο, των Ελλήνων μηχανικών.

Από την άποψη της κοινωνικής σύνθεσης των σπουδαστών του το ίδρυμα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ένα αντρικό σχολείο που απευθυνόταν σε μία μικρή κοινωνική και διανοητική ελίτ, η οποία επιλεγόταν και αναδεικνυόταν με δοκιμασίες εξαιρετικής δυσκολίας. Το πρότυπο αγωγής στο Πολυτεχνείο αποσκοπούσε ρητά στην κατασκευή μίας νέας ιθύνουσας πνευματικής τάξης για τη χώρα, διαπαιδαγωγημένης στο πνεύμα του πραγματισμού, αφιερωμένης στα ιδεώδη της επιστήμης και της τεχνικής, συνηθισμένης να σέβεται ιεραρχίες, που διαμορφώνονταν στη βάση ρητών προδιαγραφών.

Η ελίτ φυσιογνωμία του ΕΜΠ και το ισχυρό κοινωνικό του κύρος θα κτιστεί επάνω στη ρητορεία της προνομακικής σχέσης του με τις τεχνικές επιστήμες και το ιδεώδες της προόδου που συνδέονταν μ' αυτές, με την αρχή της αξιοκρατίας, η οποία δεν έπαψε να αποτελεί σήμα κατατεθέν του. Τα στοιχεία αυτά θα αποτελέσουν τη βάση για τη κατασκευή ενός ισχυρού τεχνοκρατικού consensus, το οποίο στο όνομα της επιστημονικής αντικειμενικότητας και της τεχνικής αποτελεσματικότητας διεκδίκησε το διεμβολισμό των υπαρχόντων πολιτικών διαχωρισμών και την κατοχύρωση μιας διευρυμένης αυτονομίας απέναντι στο κράτος.

Η τάση αυτής της αυτονομίας, παρά τη βενιζολογενή αφετηρία του ιδρύματος και τις σχετικές πολιτικές συμπάθειες μιας σημαντικής μερίδας καθηγητών, ανιχνεύεται από τη δεκαετία του 1920, κυρίως ως προς την ανάδειξη και τη σύνθεση του διδακτικού προσωπικού. Αναδεικνύεται με εμφαντικό τρόπο στο περιστατικό της απόλυσης των 7 καθηγητών του ΕΜΠ, μετά το κίνημα του 1935. Η ομόθυμη

αντίδραση του συνόλου των καθηγητών, προεξαρχόντων των Δ. Πρωτοπαπαδάκη και Κ. Γεωργικόπουλου, δεδηλωμένων φιλοβασιλικών, με βασικό επιχείρημα, ότι άλλο η επιστήμη και άλλο η πολιτική, είχε ως αποτέλεσμα την επαναπρόσληψη των διωχθέντων λίγους μήνες μετά.

Αποτυπώνεται επίσης στη συμμαχία του Πολυτεχνείου και του ΤΕΕ με το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου στη βάση μιας ιδεολογικής σύνθεσης που παραπέμπει σ' έναν αντιδραστικό μοντερνισμό αλλά Ελληνικά, όπου τα αετώματα του Παρθενώνα αντικαθιστούσαν τα σπαθιά των Νιμπελούγκεν και τις Βαλκυρίες του Βάγκνερ, και το άψυχο τέρας της τεχνολογίας καλείτο να υπαχθεί στις μεγάλες ουσίες του Γ' Ελληνικού πολιτισμού. Ο εορτασμός της εκατονταετηρίδας του ΕΜΠ, το 1938, οι λόγοι του Μεταξά, του Γερμανού πρέσβη, η ανακήρυξη του Γεωργικόπουλου και του Κιτσίκη επιτίμων διδακτόρων των Πολυτεχνείων του Μονάχου και του Βερολίνου αντίστοιχα, αποτελούν τα εμβληματικά περιστατικά αυτής της ιδεολογικής σύνθεσης, όπως άλλωστε και η ανάληψη του πρυτανικού αξιώματος από το Ν. Κιτσίκη, το 1939.

Ο πόλεμος και η Κατοχή θα επιδράσουν καταλυτικά και στο Πολυτεχνείο. Τα καινούργια δεδομένα της περιόδου 1941-1944, θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν ως ρωγμές στο οικοδόμημα της αξιοκρατίας και του ακραιφνώς πατερναλιστικού χαρακτήρα της διοίκησης του ιδρύματος που ίσχυσαν στο Μεσοπόλεμο. Η ραγδαία αύξηση των σπουδαστών, η εγγραφή των 450 μαθητών της Σχολής Ευελπίδων στο ΕΜΠ, οι συχνές αναστολές της εκπαιδευτικής διαδικασίας, οι διευκολύνσεις σχετικά με την εισαγωγή και την αποφοίτηση, κυρίως όμως η συμμετοχή των σπουδαστών στο αντιστασιακό κίνημα και η ραγδαία πολιτικοποίησή τους, που πήρε τις διαστάσεις σκληρών αναμετρήσεων μεταξύ αριστερών και δεξιών, όπως και η ανάπτυξη εξαιρετικά διευρυμένων συμμετοχικών διαδικασιών, διαμόρφωναν μία εικόνα στα όρια του αδιανόητου για την προπολεμική περίοδο.

Το Σεπτέμβριο του 1943, ο Ν. Κιτσίκης αναλάμβανε για δεύτερη φορά πρύτανης του Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου. Δύο μήνες αργότερα, στην εναρκτήρια πρυτανική ομιλία του, μπροστά σ' ένα παλλόμενο ακροατήριο σπουδαστών και καθηγητών, διακήρυσσε την αναγκαιότητα μιας ριζικής μεταρρύθμισης των σπουδών στο ΕΜΠ, συνδέοντας τις προτεινόμενες αλλαγές με την προοπτική της παραγωγικής ανασυγκρότησης και της ταχείας εκβιομηχάνισης της χώρας στη μεταπολεμική περίοδο.

Η Ελλάδα, η τεχνική, οι νέες ιδέες, η εθνική ομοψυχία και η διεκδίκηση του απραγματοποίητου αποτελούσαν τους ιδεολογικούς άξονες της ομιλίας του πρύτανη. Από τη μία μεριά συγκεφαλαίωνε τη μακρά συζήτηση που είχε διεξαχθεί στο Μεσοπόλεμο, ανάμεσα στους μηχανικούς, τους οικονομολόγους και τους πολιτικούς για την οικονομική και την τεχνολογική ανάπτυξη της χώρας. Από την άλλη τοποθετούσε το θέμα των τεχνικών σπουδών και της κοινωνικής ηγεμονίας των μηχανικών στο νέο ιδεολογικό πλαίσιο της εποχής, το οποίο εκτός από την αφοσίωση στην ιδέα του έθνους και τα τεχνοκρατικά ιδεώδη, σφραγιζόταν από την ισχυρή επίδραση των κομμουνιστικών ιδεών. Η απαίτηση για μία γενικευμένη εφαρμογή της κοινωνικής μηχανικής (social engineering) και ο εμπλουτισμένος εθνικισμός των μηχανικών του Μεσοπολέμου συναντιόταν με την κομμουνιστική ουτοπία.

Η προσωπική διαδρομή του Νικόλαου Κιτσίκη και οι οβιδιακές ιδεολογικές μεταμορφώσεις του σωματοποιούν με τον πιο χαρακτηριστικό τρόπο την τροχιά του ΕΜΠ και των τεχνοκρατικών ιδεών στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου και της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου. Μετριοπαθής κορπορατιστής, στα αριστερά του φιλελεύθερου κόμματος στη δεκαετία του 1920, στις αρχές της δεκαετίας του 1930, στα χρόνια της κρίσης, θα μεταμορφωθεί σε εκφραστή της τεχνοκρατικής ορθοδοξίας στην Ελλάδα, υποστηρίζοντας ως πρόεδρος του ΤΕΕ την αναγκαιότητα μιας ορθολογικής δικτατορίας των μηχανικών, κατά το πρότυπο του Howard Scott, ως το μοναδικό αντίδοτο στην κρίση της οικονομίας και του πολιτικού συστήματος. Στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1930, θα αναγκαστεί να προσαρμοστεί στην ιδιότυπη σύνθεση της ελληνικού τύπου εκδοχής του αντιδραστικού μοντερνισμού που αποτέλεσε την ιδεολογική βάση της συμμαχίας ανάμεσα στο επάγγελμα των μηχανικών και το ΕΜΠ με το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου. Στη διάρκεια της Κατοχής, όντας πια 55 ετών, επηρεασμένος από τους αριστερούς σπουδαστές του, θα επιλέξει τον κομμουνισμό ως πολιτικό όχημα για την ευόδωση της τεχνοκρατικής του επαγγελίας.

Οι διακηρύξεις αυτές αποτυπώθηκαν θεσμικά στους νόμους 935/1943, και 1493/1944, οι οποίοι βεβαίως αξίζει να σημειωθεί ότι θεσπίστηκαν από τις κατοχικές κυβερνήσεις 1943-44.

Το νέο θεσμικό πλαίσιο ανάμεσα σε άλλα προέβλεπε την αναδιοργάνωση και την ίδρυση νέων τμημάτων στις σχολές Πολιτικών Μηχανικών, Χημικών Μηχανικών και Μηχανολόγων – Ηλεκτρολόγων, τα οποία συνδέονταν με τη μεταπολεμική

πολεοδομική ανασυγκρότηση και την κατασκευή των μεγάλων εγγειοβελτιωτικών και υδροηλεκτρικών υποδομών, με την προοπτική αξιοποίησης του ορυκτού πλούτου της χώρας, με την ανάπτυξη βαριάς μεταλλευτικής και χημικής βιομηχανίας, επίσης τα σχέδια ανάπτυξης της ηλεκτρικής βιομηχανίας, των μηχανοκατασκευών και της ναυπηγικής βιομηχανίας. Τέλος, προβλεπόταν η ίδρυση μίας νέας σχολής μεταπτυχιακού επιπέδου, της Σχολής Γενικών Εφαρμοσμένων Επιστημών, με τμήματα: Φυσικομαθηματικό, Οικονομικό και Διοίκησης, από τα οποία προβλεπόταν η άμεση λειτουργία του πρώτου. Στόχος ήταν η νέα σχολή να παραγάγει την επιστημονική ιντελιγκέντσια που θα ηγείτο της νέας παραγωγικής σκευής στο πλαίσιο μιας γενικευμένης αναδιάταξης των επιστημολογικών και των αξιακών προτεραιοτήτων της χώρας.

Το Πανεπιστήμιο θα αντιδράσει σφοδρά στην ίδρυση της νέας σχολής, κατηγορώντας το Πολυτεχνείο ότι επιχειρούσε ν' αλλάξει το χάρτη των επαγγελματικών ευκαιριών και δικαιωμάτων. Εκτός αυτού όμως παραβιαζόταν και άλλη μία, ίσως πιο κρίσιμη ιεραρχία, η υπαγωγή δηλαδή των πάσης φύσεως υλικοτήτων στην ανωτερότητα του πνεύματος. Το Πολυτεχνείο απαντούσε ότι η επιστήμη ή θα είναι εφαρμοσμένη και σε συνάφεια με τις ανάγκες της κοινωνίας και της εποχής ή δεν είχε νόημα να υπάρχει. Μέσα σ' ένα κλίμα συμπαγούς ομοφωνίας που έμοιαζε να διεμβολίζει τους ισχύοντες πολιτικούς διαχωρισμούς μεταξύ αριστεράς και δεξιάς ή ακόμη, και ίσως το πιο σοβαρό, στην πράξη υποβάθμιζε την κεντρική αντίθεση των καιρών, κατακτητές και συνεργάτες τους versus αντίσταση.

Ωστόσο η ομοθυμία γύρω απ' τις αρχές του τεχνοκρατικού ιδεώδους έμελλε ν' αποδειχθεί γι' άλλη μία φορά εξαιρετικά ασταθής απέναντι στην επιτακτικότητα των διαχωρισμών της πολιτικής και την εκρηκτικότητα της συγκυρίας. Η θύελλα του Δεκεμβρη ανάμεσα σ' άλλα θα σαρώσει και το τεχνοκρατικό consensus στο ΕΜΠ.

Εν συντομία τα γεγονότα της εξέγερσης, όσον αφορά στο Πολυτεχνείο, έχουν περίπου ως εξής. Ο σπουδαστικός λόχος του ΕΛΑΣ με καπετάνιο το σπουδαστή της Σχολής Μηχανολόγων Ηλεκτρολόγων Γρηγόρη Φαράκο οχυρώθηκε στα κτίρια του ΕΜΠ στην οδό Πατησίων. Στις 6 Δεκεμβρίου του 1944 ο λόχος των σπουδαστών δέχτηκε επίθεση από αγγλικά τεθωρακισμένα και πεζικό. Το κτίριο καταλήφθηκε την ίδια μέρα μετά από μάχη που στοίχισε νεκρούς και τραυματίες και μεγάλες υλικές καταστροφές.

Η Συνέλευση των Καθηγητών του ΕΜΠ που συγκλήθηκε λίγες μόνο μέρες μετά την υπογραφή της ανακωχής και χωρίς την παρουσία του Κιτσίκη, καταδίκασε

σχεδόν με παμνηφία την εξέγερση. Το ούτως ή άλλως βαρύ κλίμα φόρτιζε ακόμη περισσότερο το γεγονός ότι ανάμεσα στους ομήρους που είχε πάρει μαζί του στην υποχώρηση ο ΕΛΑΣ βρίσκονταν και τρεις καθηγητές του Πολυτεχνείου· ο Ιωάννης Θεοφανόπουλος, καθηγητής μηχανολογίας και Πρύτανης το 1941-43, ο Γεώργιος Σαρρόπουλος, καθηγητής ηλεκτροτεχνίας και ο Σπύρος Κορώνης, καθηγητής πολιτικής οικονομίας. Η ένταση θα κορυφωθεί τις επόμενες εβδομάδες, όταν θα διαπιστωθούν οι θάνατοι των καθηγητών. Το ρήγμα στο τεχνοκρατικό μέτωπο είχε συντελεσθεί.

Η έκβαση της Δεκεμβριανής περιπέτειας έκλεισε τελεσίδικα το κεφάλαιο της μεταρρύθμισης Κιτσίκη για το Πολυτεχνείο. Στο διάστημα 1945-46 απολύθηκαν μαζί με τον Κιτσίκη οι Α. Παπαπέτρου, Ι. Δεσποτόπουλος και Ν. Κριτικός με την κατηγορία ότι υποκίνησαν ή συμμετείχαν στην εξέγερση του Δεκεμβρίου. Το ίδιο διάστημα και εν όψει της γενικευμένης εμφύλιας σύγκρουσης του 1946-49, πήραν μαζικό χαρακτήρα οι διώξεις αριστερών σπουδαστών, με φυλακίσεις, εξορίες και απαγόρευση εισόδου στο ίδρυμα..

Τέλος την ίδια τύχη με τον εμπνευστή τους είχαν και οι μεταρρυθμίσεις, οι οποίες καταργήθηκαν σταδιακά στο διάστημα 1945-47. Το Πολυτεχνείο θα μπει στη μεταπολεμική εποχή κουβαλώντας το ανοιχτό τραύμα της διάσπασης του τεχνοκρατικού μετώπου. Η σκιά του Κιτσίκη όμως θα συνεχίσει να πλανάται για πολλά χρόνια μετά πάνω από το ίδρυμα. Ούτως ή άλλως δεν ήταν και η μοναδική.